

G. KOMORÓCZY EMŐKE

Avantgárd kontinuitás a 20. században

Ekszpanzió(k)

Az *Ekszpanzió* 1989 óta - térben és időben kitágítva hatósugarát - szelíd területfoglalással az egyik leg-rangosabb hazai és nemzetközi kortárs, alternatív művészeti seregszemplévé vált. Napjainkra, a harmincegyedik évébe érkezve ciklikusan, újabban évente többször is megrendezett akcióorozat elsődleges célja - hangsúlyozza egyik *hívogatójában* az alkotó-rendező Németh Péter Mikola -, „hogy a kortárs művészek különböző területeit képviselő alkotók egy *előre meghatározott tematika* hívógondolatára eredeti, új műveket hozzanak létre. [...] A művek születésénél nagy szerepe van a teremtő akaratnak, az egyéni képzeletnek, az elvonatkoztatás képességének. Jóllehet a témák menetrendjei a rendező által pontosan megtervezettek, de a pillanat-szülte katartikus élménynek, a rögtönzött, intuitív mozzanatoknak, játékoknak mindig is nagy jelentősége van.” A találkozókön a művészet szinte minden válfaja (ősi - modern, szakrális - profán) szerephez jut. A résztvevők nem kívánnak döntőbírákká válni a „hagyomány és lelemény” immár évszázad óta tartó vad vitájában, „a Kaland és a Rend pörpatvarában” (ahogy azt Apollinaire *Egy szép vörössesszőkéhez* című ars poeticájában megfogalmazta); ellenkezőleg: felfedezik és tudatosítják közönségükben, hogy a kettő szintézisbe hozható egymással. Sőt éppen ez a szintézis - az ősi és a modern között - a záloga a művészet soha el nem évülő örökkévalóságának. Hiszen az örök témák mindig visszatérnek, minden korban más-más formát öltenek. Az *Ekszpanzió* életre hívásának épp ez a felismerés biztosított (biztosít ma is) különleges helyet az (új)avantgárd tendenciáin belül (a mozgalom elnevezése az idők folyamán több ízben is változott: a kezdeti *Hétvégi Expanzió*ból [1989] *Ex-Panzió* [1990], *Expanzió* [1991], majd végül *Ekszpanzió* [2001] lett - az írásmód változásokat, s egyben korszakhatárokat is jelöl).

A performansz műfaja az ezredvég, valamint a századelő egyik legkedveltebb műfajává vált, hiszen a mozgás - alakformálás - a gondolati massa szintetizálásakor bizonyos értelemben az ősi-közösségi kifejezési formákhoz közelít (Kassák voltaképpen már előrevetítette ezt a formát *Szintetikus irodalom* című írásában, 1917-ben). Grotowski *Színház és rituálé* című könyvére utalva Németh Péter Mikola hangsúlyozza, hogy a performanszművész „az elfelejtettnek vélt, mélyen ősi tudást” hozza felszínre; „a játék, a »míves fohász«, a rítus, a meditáció, az imádság, az üdvözülés isteni - művészi - eszközeivel az élő műteremtés rítusát valósítja meg”. A performanszművész tehát „kivételes adottságú, angyali lény; olyan kerub, aki [...] képes metafizikai kapcsolatot teremteni a testi impulzusok és az ének között”, s transzcendens hidat épít „a közönség és ama isteni »Valami«, ama valóságos »Semmi« között”. „*Híd-építő, híd-*

teremtő lélek” (azaz Ponti-fex), akiből – mint a Napból – végtelen kisugárzással energia árad. Az *Ekszpanziók* ezeknek a szabad energiaáramlásoknak kísérelnek meg lehetőséget, időt és teret biztosítani; ebben áll *reszakralizáló* küldetésük. Németh Péter Mikola tudatosan vállalja is a Pontifex szerepet: fehér papi ornátusban karmesterként vezényli a programokat, valóságos főpapként celebrálja a „lélek-miséjét”. Ugyanakkor fontosnak tartja a találkozók és fesztiválok bölcséleti megalapozását is. Hamvas Béla a modern művészet kapcsán beszélt arról (*Láthatatlan történet*), hogy az antik és a modern költő küldetése egyaránt az ember és a transzcendens világ közötti kapcsolat fenntartása. Csakhogy míg az antik költő olyan népben élt, amely maga is benne állt a szent hagyományban, harmonikus lehetett közte és a népe közötti viszony, addig a modern költőnek magára hagyatva (esetleg megbélyegezve, kigúnyolva) kell a szakrális hagyományt folyamatosan fenntartania, az isteni lét / emberi sors között megújítania a szövetséget. A szent Logosz mágikus teremtőerejével hozza helyre azt, amit profán és avatatlan kezek elrontottak: megnyitja a Létet, az emberfölötti dimenziókat az ember számára (ezért „szent” és „átkozott” egyszerre: *poeta sacer*).

Az avantgárd egyik fontos megújulási lehetősége a szakralitással való kapcsolat feltámasztása, amit az *Ekszpanzió* későbbi szakaszaiban határozott célul tűzött ki. Így teremtve hidat művész és közönsége, múlt és jelen, a kortárs művészeti élet számtalan irányzata, egymásnak ellentmondó ars poétikája között. A '90-es évek expanziós művészetét – Németh Péter Mikola véleménye szerint – az különbözteti meg a korábbi évek (évtizedek) radikális ellen-művészetétől, hogy határozott *morális* eszmények vezérlik, s *etikai* felelősségtudat, „az *egzisztenciális* és *szociális* gondokra és gondolatokra hangolt művészi szenzibilitás hatja át”. A transzcendens értékekhez való viszony azonban a találkozók résztvevői szándéka szerint nagyon is konkrét és evilági természetű: mindenkor a *valóságos* emberi életre, emberi kapcsolatokra vonatkozik. Aki a vallási tanítások szerint él, egyéni életében a metafizikai értékek megvalósítására törekedve (s nem a privát érdekek, anyagi szempontok, az előmenetel és a díjak hajszolása áll gondolkodása középpontjában), aki a Szeretet jegyében alakítja életét az általános irigység – mohóság – élvezet-hajszá, a hatalomért folyó versengés közepette/ellenére is: az megnyeri az Életet – a szív és a lélek boldogságát. Az képes a Sötétség labirintusában tájékozódni, s nem lesz a sátáni világ rabja. A „Szellem és a Szerelem” (József Attila-i) világitó erejével mások számára is bevilágítja az utat.

Az *Ekszpanziók* vissza-visszatérő résztvevői azok, akik felismerték, hogy a 20. század gyilkos – szerencsére a maguk végső kifejtetéig el sem jutó – rögeszméi (fasizmus, kommunizmus) iszonyatos rombolást végeztek az ember(iség) etikai szemléletében, egy hamis „közösségi” (valójában parancsuralmi) struktúrát építve ki a személyiség megtörésére (szabadságától, autonómiájától való teljes megfosztására). Ilyen alapról közösségi elkötelezettségről, sőt közösségi társadalomról beszélni: blaszfémia volt. Az *Ekszpanzió* társulása közösségfelfogásában érdekes és eredeti módon szintetizálódik Kassák evilági emberformáló attitűdje Martin Buber filozófiai eszmerendszerével, akinek műveire a fiatalon elhunyt Bohár András filozófus hívta fel a figyelmet. Buber már a 20. század elején jelezte: *valódi közösség* csakis a TE és az ÉN komplementer, tegező viszonyára épülve, az emberi kapcsolódás és együttműködés alapsejtjeiből, az Istennel való folyamatos párbeszédben alakulhat ki. Emberré azáltal váltunk (s válunk ma is, egyenként az egyedfejlődésben, neveltetésünk során), hogy kapcsolatba tudunk, tudunk egymással – és Istennel – lépni (*ÉN és TE*, 1923).

Bohár András szemléletében nincs ellentét Kassák Lajos – jöllehet nem a transzcendenciára alapozott – közösségeszménye és Martin Buber felfogása között. A környezetébe kerülőket (a MA-kör, MUNKA-kör tagjait) Kassák egy szerves, alulról építkező társadalom kialakítására készítette fel – ezért volt annyi vitája a mindenkori politikai hatalommal. Ő is azt vallotta, amit Buber így fogalmaz meg: „A Sorssal csak az találkozik, aki megvalósítja a Szabadságot”. A Szabadság azonban csakis az Atyaistenhez (illetve Jézushoz) való viszonyunk helyreállításából fakadhat (nem a világnak, hanem saját lelkiismeretünknek – azaz a bennünk rejlő Istennek – ha engedelmessékedünk). Az emberi szellem a luciferi szférától, a sorstalan embertömegtől való elkülönülésben érlelődik (bizonyos értelemben tehát a magányban); de az ilyen elkülönülésnek az Istennel – az abszolút TE-vel – való végtelen, soha meg nem szűnő párbeszéd az alapja. Ahogy Kassák írta még ifjúkorában: „Én elváltam mindenkitől, hogy hazataláljak / ahol nagyszámú testvéreim élnek asztalom kemény morzsáin” (*Vagyonom és fegyvertáram*, 32. számozott vers). Ha az ember felismeri, hogy Istennel egylényegű, s élete Isten színe előtt zajlik, akkor *testvére*nek érez mindenkit, hiszen alapstruktúránkban mindnyájan azonosak vagyunk, s Isten mindnyájunk szíve mélyén jelen van (ha ez nem is tudatosul mindenkiben). „Az emberanya magzatai” tehát mindannyian ösztartoznak – ez Kassák hitvallása (*Vagyonom és fegyvertáram*, 49. számozott vers). Aki ezt felismeri, az természetes módon *nyitott* a közösség irányába; a közösség az egészséges életműködésére figyel, nem a saját érdekei mozgatják. Martin Buber filozófiailag fogalmazza meg – Kassák „csillagszívével” világítja be az utat az utána jövők előtt, „hogyan el ne tévedjenek”.

Bohár András (1961-2005), az élők sorából tragikus hirtelenséggel, fiatalon távozó filozófus-esztéta, grafovizuális költő, elektrográfus a '90-es évektől az *Ekszpánziók* egyik legaktívabb résztvevője és teoretikusa volt. Buberre hivatkozva nyomatékosítja: a dialógus az ÉN-TE, ÉN-AZ/Ő között teszi az életet értelemmel teljessé; a jelenlét: a valós kapcsolatteremtés, a kölcsönösség ad eleven tartalmat az ember „itt-létének”.¹ Giordano Bruno filozófiai felfogását vizsgálva, akire elsődlegesen Epikurosz és Plótinosz tanai hatottak, megállapítja: Giordano Bruno nem tett különbséget Isten és a teremtett világ között, mert azt vallotta: Jézusnak a világba való belépésével, kereszthalálával és feltámadásával a Mindenható újra áthatotta a világmindenséget életörömmel, szeretettel. Bohár fontosnak tartja az újabb kori filozófiatörténet alapkérdéseinek viszonyát az Isten-eszme immanens jelenlétéhez/hiányához. A felvilágosodás racionális világméltóságára épülő nagy bölcséleti szintézisek (Kant, Hegel) bizonyos értelemben megkérdőjelezték a Szeretet-eszme mindenhatóságát. Spinoza természetelvi gondolkodásában az ember a Természet szerves része, de nem középpontja, ő azt vallotta: ha megértjük és követjük a természeti törvényeket, egyggyé válunk Istennel (aki azonos a Természettel). Az ő felfogása lényege szerint a panteizmussal rokon. Schopenhauer viszont a keleti filozófiák felé nyitott (meditáció, a vágyak megfékezése, a létszomj kioltása – a „szenvedő-körből” való kilépés feltétele az erkölcsös élet). A boldogság tehát maga az erény: ez benső szabadságunk forrása. Aki a Szeretet rendjében él, az valóságosan is etikus életet él – boldog; küldetése beteljesül: megtalálja Istent. Bohár konklúziója: csakis a hit és a szeretet által lehetséges a teljes egzisztenciánkra kiható találkozás a személyes Istennel.

1 Vö. G. KOMORÓCZY Emőke, *Az avantgárd ezredvégi kivirágzása: expánzió*, OSZK Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/10300/10390/10390.htm>.

A továbbiakban Bohár András az alternatív művészetnek sok tekintetben a keleti filozófiákra visszavezethető érvrendszerét veszi szemügyre, amely bizonyos értelemben egészen új irányba terelte a művészeti gondolkodást. A dinamikus természetre, a természetes életre figyelő, meditatív mozzanatok is tartalmazó orientációk – hangsúlyozza – paradoxonjaikkal megtermékenyíthetik racionalitásunkat, pragmatizmusunkat; több irányban tágítják benső szemléletünket, új összefüggésekre nyitják rá tekintetünket. Ezért az experimentális művészetet ő a hagyományossal egyenértékűnek tartja; mindkettőnek megvan a maga funkciója és a saját befogadói közege – egymás mellett élve, egymást kiegészítve bontakoztatják ki egy adott korszak teljes művészeti színpéjét. Így tehát létjogosultságuk megkérdőjelezhetetlen. Ezt voltak hivatottak, többek között, bizonyossá tenni az Ekszpanzió XV-XXI. közötti tematikákat: *Kilátó* (Magyarnándor, Terény Arttéma Egyesület, Buják Kilátó, 2003); *Szent Ferenc* (Budapest, Terény, Szécsény, Szt. Ferenc-kolostor, 2004); *Iszlám* (Budapest, Terény, Kékkő/Modry' Kamen' vára, 2005); *Álom* (Budapest, Terény, Cserhátszentiván, 2006); *Pünkösöd* (Budapest, Aszód, Petőfi Múzeum, Magyarnándor, Terény, Szanda, 2007); *VisszaSejtesít* (Budapest, MMG, Kismaros, Verőce, Visegrád, Terény, 2008); *Hrabaliánák + Reangelizáció* (Verőce, Nagymaros, Visegrád, 2009.).